

Emil Heršak

Globalizacija, misli i jezik

Uvod – što se dogodilo s idejama?

Na početku ovog svog izlaganja, moram reći da, nažalost, neću fokusirati na esperanto, kojemu je ovaj kongres posvećen, nego općenito na jezične probleme u novije vrijeme, tijekom tzv. globalizacije, i na neka moguća rješenja, koja bi mogla ne samo ojačati razvitak raznih jezičnih (ili pak jezično-kulturnih) sfera – nego ih također izravnije povezati, i tako ukloniti današnju *monotonu* "globalizaciju".

Monotonija današnjice sve je jača i jača, što se najviše odražava u pomanjkanju ideja za razrješavanje problema pred kojim se čovječanstvo trenutno nalazi.

Razumije se, neke pojave danas izgledaju vrlo napredne. Primjerice, rijetko tko u naše vrijeme misli da bi moglo doći do ratova između europskih zemalja kao što se događalo u prošlom stoljeću (bez obzira na nedavne sukobe na istoku). Ipak, i dalje postoje argumenti da se vanjske prijetnje mogu, ili (nažalost, EH) trebaju iskoristiti za jače ujedinjenje Europe.¹ Drugim riječima, Europa se ujedinjuje protiv drugih, što je zapravo stara ideja, i ne pozitivna.² No ima li uopće novih ideja o izlasku iz ekonomske krize, koju osjećamo u Hrvatskoj? I Hrvatska nije jedina zemlja koja preuzima modele iz razvijenijih zemalja Zapada, ali ne postiže željene rezultate. Razmišljamo li *uopće* o nekim alternativama? Što čitamo? Što učimo? Iz kojih izvora proučavamo svijet? Ne mislim tu samo na stanje u Hrvatskoj. Europa, za koju se nekada smatralo da je njezin razvitak posljedica velikih kulturnih razlika na razmjerno malom prostoru, postaje sve više jednolična. Dakako, i prije su postojale znatne europske istovjetnosti, od Atlantika do Urala (kako već), ali uz te sličnosti postojale su i različitosti koje bi putnik uočio i uspoređivao s vlastitom sredinom, što je barem u nekih ljudi poticalo kreativno razmišljanje. Danas pak, slikovito rečeno, mnoga takva putovanja počinju nalikovati na duge vožnje po ujednačenim autoputovima: dobro je tako lako i brzo preći stotine i stotine kilometara, ali čovjek pritom katkad ne shvaća gdje se nalazi, dok ne skrene s puta, i čak i prekrasni prirodni krajolici brzo nestaju iz vida, ili ne mogu privući pozornost vozača.

Autoputovi, dakle? To može izgledati kao čudna analogija, ali to što tu želim istaknuti je način kako se danas sve više povezujemo: brzo da, što je dobro, ali također i uniformno, što smanjuje uspješno stvaralaštvo, i to bez obzira na tehnološke pomake koji su se dogodili, jer se potonji već dugo vremena tek nadograđuju, i ne pokreću se novosti ili alternative, potrebne za naš današnji svijet.

Jedan američki autor, Bob Seidensticker, s kojim se ne slažem u svim njegovim gledištima, objavio je u prošlom desetljeću knjigu pod naslovom koju bismo mogli prevesti više-manje kao "Pretjezanosti o budućnosti".³ Seidensticker je kritizirao popularnu kulturnu, pogotovo na Zapadu, koja opisuje naš razvitak kao tehnološki sve napredniji i bolji. Tvrdio je, naprotiv, da su naše inovativnosti tijekom više desetljeća zapravo u zastoju i nazadovanju. Prema njemu bili smo 1969. u stanju stići na Mjesec, i danas to više ne možemo. U svojoj knjizi Seidensticker je detaljno opisao kronologiju novih izuma – i iz te njegove povijesti može se zaključiti da su gotovo svi ključni pomaci nastali u 19. i ne u 20. stoljeću, a kamoli u naše vrijeme.

Trebamo razmisliti, primjerice, kako bismo živjeli danas bez struje i žarulja, bez daljinskih komunikacija – telegrafa, radija, telefona, bez snimki zvuka, fotografija i pokretnih slika, automobila, itd. Parobrodovi i prve letjelice ("zračni brodovi") također su se razvili u 19. stoljeću. Osim toga, usklađi-

¹ Primjerice, gledište da vanjske prijetnje jačaju unutrašnju integraciju zastupao je u nekoliko radova Brendan Simms, profesor povijesti međunarodnih odnosa na Sveučilištu u Cambridgeu.

² Ta ideja (uz neke idealističke) djelovala je i na ujedinjenje Jugoslavije: na potrebu povezivanja "malih naroda", koji su bili ugroženi od svojih susjeda. I kad je hladni rat prestao – i vanjske prijetnje oslabile, unutrašnji sukobi različitih korijena su ojačali i potaknuli raspad.

³ *Future Hype*. San Francisco: Berrett-Koehler, 2006

vanje svjetskih vremenskih zona nastalo je u to doba, da vlakovi, tada nova prijevozna sredstva, ne bi se sudarili po prugama. I bilo je ključnih pomaka u medicini (nova cjepiva, operacije s pomoću anestezije, röntgenske snimke). Nastale su nove znanosti: prirodne, društvene, humanističke. Historiografija se proširilo od antike na sav "drevni svijet", geolozi i biolozi počeli su opisati Zemlju i životinje iz davnine prošlosti, i ljudsku evoluciju. I što reći o političkim i društvenim promjenama? Znamo da su se proglasila načela francuske revolucije o slobodi, jednakosti i bratstvu (*liberté, égalité, fraternité*) širila po Europi u 19. stoljeću. Ropstvo se zatim ukinulo u Europi – i poslije u američkim zemljama (u SAD-u nakon građanskog rata 1861–1865, u Brazilu 1888.), kao i kmetsko u Europi (u Rusiji, Hrvatskoj, itd.). Socijalizam je dobio svoju marksističku formulu, i žene su se počele boriti za pravo glasa – premda ga neće steći u Europi do početka 20. stoljeća.⁴ I svima nama je poznato da je baš 19. stoljeće bilo i vrijeme narodnih preporoda, oblikovanja nacionalnih jezika i stvaranja novih država, ili pokreta za njihov nastanak. I napokon, zbog tematike ovoga kongresa treba reći da je esperanto nastao u 19. stoljeću.

Zacijelo svi znamo da su neki potezi iz tehnologije, znanosti i društvenih pokreta, koji su nastali u 19. stoljeću doveli i do pogubnih posljedica. Tehnologija je bila važna, ali je poticala i zagađenje – i također neke koncepcije o nadvlasti tzv. razuma i brojki nad kulturom. Znanost je u to vrijeme dala i podršku razmišljanjima koja će dovesti do stanovitih izraza rasizma. Dovoljno je pomisliti na posljedice "eugenike", koju je zagovarao Darwinov rođak Francis Dalton. I isto tako borba za uspon "nacija", što možemo s jedne strane shvatiti kao pravo ljudskih zajednica, potaknula je u nekim primjerima borbu za dominacijom nad drugima. To je dovelo najprije do jačanja imperijalizma, tj. do pojave "prve globalizacije" – i zatim do prvoga svjetskog rata.⁵ Fašističke i nacističke pojave koje će uslijediti, i sve jezoovitosti koje će izazvati, bit će drugo pogubno skretanje u 20. stoljeću, koje će dorađivati i katkad kontradiktirati ideje iz 19. stoljeća.

Žarulja, ključni izum iz 19. stoljeća, postat će simbol idejnosti. Takve temeljne inovacije nisu nastale u 20. stoljeću, bez obzira na novosti poput atomskih bomba.

Pa sada što reći! Ukratko, 19. stoljeće bilo je vrlo raznoliko: kulture, krajolici i jezici bili su vrlo različiti, i to je pokrenulo velik broj dobrih, ali i krajnje loših ideja. Potonje će se ostvariti u 20. stoljeću. Imperijalizam, na granici (prijelazu) prema 20. stoljeću, prikazan kao "globalizacija", bio je jedan takav štetan pokret. Svjetski ratovi u 20. stoljeću učinili su zlo, u sve većim razmjerima. Uspon nekoliko svjetskih sila, prije svega SAD-a i SSSR-a, poslije je podijelio svijet, i političko-kulturna dominacija nad drugim zemljama također se počela postupno nametati.

Bilo je nekih novih izuma, pomaka i ideja, ali sve manje i manje (kako je Seidensticker istaknuo). Kompjuterizacija, koja je danas ključna, nije naglo nastala, nego se vrlo dugo razvijala. Korijeni računalna sežu isto do 19. stoljeća, i tek su se korak po koraku u 20. stoljeću nastavile dorade. I Internet se pokrenuo gotovo prije pola stoljeća, 1960-ih godina, u sklopu američkih vojnih pothvata.

Dakle, ne može se reći da je 20. stoljeće bilo idejno pusto, ali je u odnosu na prethodno stoljeće bilo znatno gore u pogledu ljudskih sukoba i novih razmišljanja. I naše vrijeme, kako već ide, nije potaknulo mnogo novih rješenja.

Kako je bilo naznačeno na početku izlaganja, jačanje i povezivanje raznih jezičnih sfera moglo bi riješiti današnju globalnu monotoniju – i pomanjkanje ideja. Prelazimo sada na jezičnu tematiku.

Nešto o "ljepoti" jezika – i učenju susjednih jezika

Ugledni talijanski genetičar Luigi Luca Cavalli-Sforza, koji se često bavio i društvenom znanošću,

⁴ Kronološki gledano, žene su prvo dobile pravo glasa 1907. u Velikoj kneževini Finskoj, tada u sklopu Ruskoga carstva.

⁵ Zamisao o toj "prvoj globalizaciji" čuo sam najprije od predstavnika Vatikana za vrijeme prvog Globalnog foruma o migraciji i razvitku (*Global Forum na Migration and Development*, GFMD), u organizaciji OUN-a, u Bruxellesu 9–11. srpnja 2007., na kojem sam tada bio predstavnik Republike Hrvatske.

vidio je jezik kao temelj ljudske kulture.⁶ Jezici odražavaju misli, povijesno-kulturno naslijeđe, često osjećaje pripadnosti i u pravilu emocije. Ali nikako ne možemo sami odlučivati u kakvom ćemo se jezičnom području roditi. S tim u vezi, prema nekoliko istraživanja, buduća djeca slušaju već iz utrobe prizvuk jezika u sredinama u kojima će se roditi, i to im poslije rođenja određuje njihove sklonosti prema zvukovima, izrazima i rodnim jezicima.⁷ Dakako, smatra se da slušaju *in utero* najviše glas majke. Ipak, nije tu riječ samo o jeziku majke. Majka je u pravilu dio društva, i štoviše razne analize potvrdile su da tzv. materinski jezik (ili možda narječje) ne mora biti taj koji će djeca naslijediti.⁸ Ali svakako je važan spomenuti nalaz, koji uvodi u lingvističko razmatranje pretpostavke da jezične sredine u kojima smo se rodili nekako utječu na naše daljnje osjećaje o "ljepoti" jezika.

Ne postoji, dakako, neka objektivna "ljepota" jezika, nego tek ta "urođena" sklonost prema zvuku ili intonaciji, i poslije će kulture u kojima se razvijamo utjecati na naše poimanje ljepote. Sjećam se, primjerice, dok sam nekada studirao talijanski u inozemstvu, jedna moja kolegica, Talijanka, rekli mi je da ne postoji ljepša riječ za pticu od talijanskog *uccello*. Nisam znao kako joj odgovoriti. Meni je to bila riječ kao riječ, štoviše strana riječ, i nije bila ništa ljepša, niti ružnija, od hrv. izraza "ptica", ili od umanjenice "ptičica", koja je za Talijane bila nemoguće izgovoriti. Kolegica i ja nismo odrasli u istoj sredini, iako sam shvaćao zašto ima takav osjećaj.

Međutim, bilo je to prije više desetljeća. Tada su se u Hrvatskoj učili razni jezici – ovako ili onako, prema pravilima o znanju tzv. svjetskih jezika, definiranih prema odlukama OUN-a. Engleski se isto učio, ali ne u omjeru kao danas. I učilo se poprilično i njemački i francuski. Učenje njemačkoga, recimo, imalo je dugu tradiciju, iz kulturnih, ekonomskih i nekada političkih razloga.⁹ Francuski je pak bio nekada dominantan jezik u svijetu – i uvelike je utjecao na druge jezike.¹⁰ Trebalo ga je znati. Ruski se isto učio u tim godinama, ali je postojao otpor, iz političkih i drugih razloga, premda je to bio najlakši svjetski jezik koji su Hrvati mogli naučiti.

Takva lingvistička situacija nastavila se do osamostaljivanja Hrvatske. Dakle, učili su se razni jezici.

I kada bih putovao u Italiju, govorio bih talijanski. Talijani bi mi tada rekli da su naši ljudi pravi poliglotti. Nisam znao kako na to odgovoriti. Bilo je pretjerano, ali je jedna stvar bila ključna. Po podrijetlu sam iz sjeverozapadne Hrvatske i naučio sam talijanski slučajno. Drukčija je situacija u Istri, Primorju i Dalmaciji, gdje su veze s talijanskim bile jake – povijesno, kulturno i ekonomski (danas pogotovo zbog turizma). U sjevernoj Hrvatskoj nije bilo tako, i nažalost postojali su i nezgodni stereotipi o Talijanima. Recimo, znamo priču o "mačkojedima".¹¹ No kada sam konačno naučio taj jezik, moja slika o tom narodu, toj zemlji i njezinoj kulturi temeljito se promijenila. Premda ne treba pretjerivati u idea-

⁶ *Geni, popoli e lingue*. Milano: Adelphi, 1996: str. 251

⁷ Za kratki opis tih istraživanja iz 2011. i 2009. godine, v. Marina Dyakonova, "Newborns Know Their Native Tongue, Study Finds", <http://www.livescience.com/25908-newborns-learn-native-language.html> [2013].

⁸ Izraz "materinski jezik" naslijeđen je od Rimljana i nije baš točan. Bila je to rimska kritika da žene samo "pričaju", stalno, dok muškarci "misle". No ženski odnos prema jeziku svako je drukčiji od muškoga, što su potvrdile razne analize (v. primjerice: Stephen P. Robbins i Timothy A. Judge, *Organizacijsko ponašanje*. Zagreb: MATE, 2010, str. 386–387). Istraživanja DNK pokazala su da djeca u pravilu najčešće naslijeđuju jezik ili narječje od oca, i ne od majke. Tipični primjer je bila DNK analiza govornika semitskih jezika u Etiopiji. Stanovništvo koje je govorilo semitske jezike, u pravilo je imalo Y-kromosom (preko muške linije) istovjetan s južnoarapijskim stanovništvom, dok je ženska linija mtDNK govorila o afričkom podrijetlu (v. Poloni et al. "Human Genetic Affinities for Human Genetic Affinities for Y-Chromosome P49a,f/TaqI Haplotypes Show Strong Correspondence with Linguistics", *American Journal of Human Genetics*, 1997, br. 61, str. 1015–1035). Gdje se majka kreće i zvuk koji stvara može utjecati na osjećaje djeteta, ali će ipak otac (ako ga ima) biti taj koji će uključiti dijete u društvo i prenijeti mu svoj jezik. Uzevši u obzir te okolnosti, bilo bi najbolje umjesto izraza "materinski jezik", koristiti izraz "zadani jezik" (prema engl. *default language*), ili još bolje "prvi jezik".

⁹ To se shvaćalo nekada i kao politički problem – i neki naši političari, poput Stjepana Radića, zgražavali su nad pojavom da Slaveni iz različitih naroda pričaju među sobom na njemačkom.

¹⁰ Dok sam sastavljao svoje djelo *Leksikon migracijskoga i etničkog nazivlja* (Školska knjiga, 1998), uočio sam da je gotovo 90% svih neologizama koje sam opisao nastalo posredstvom francuskoga, i to od srednjega vijeka do početka 20. stoljeća.

¹¹ Taj je izraz preuzet iz šale na račun stanovnika Vicenze (i Verone), koja je nastala u doba Mletačke republike: "Venecijanci velika gospoda, Padovanci veliki doktori, Vičentinci mačkojedi, Veronezi svi ljudi" (*veneziani gran signori, padovani gran dottori, vicentini magnagati, veronesi tuti mati*).

liziranju bilo koje sredine, ipak je moje znanje jezika susjedne zemlje bitno utjecalo na razvitak bliskosti – i izravno obogatilo moje shvaćanje o okolnom svijetu.

I tako je išlo. Odlazio sam u Italiju, govorio s prijateljima koje sam tamo upoznao, putovao u Francusku i tamo pokušavao, koliko sam mogao govoriti na francuskom, i u Španjolsku, gdje sam se sasvim lako sporazumijevao na talijanskom (koji Kastilijanci i Katalonci uglavnom razumiju).

I onda su se stvari počele mijenjati. Došao bih u Italiju, i kada bi Talijani čuli da govorim hrvatski, recimo sa suprugom, obratili bi mi se često na engleskom. Ja bih im odgovorio odmah na talijanskom, katkad uz pošalicu, koja bi izazvala smijeh: "Znate li možda talijanski?". I upravo bi taj prijelaz uvijek pojačao kontakte. Uostalom, mogu spomenuti i primjere kada sam morao poslati neko "službeno pismo" u Italiju. Ako bih ga napisao na talijanskom gotovo odmah slijedio bi odgovor. Ali što bi se dogodilo da sam ga sastavio na engleskom? Nisam to nikada učinio kada bih trebao doznati neku informaciju iz Italije, ali sudeći prema drugim primjerima, kada bih u zemlje gdje engleski nije domaći jezik poslao pismo na engleskom, često bih čekao i čekao na odgovor.

Engleski kao jedini svjetski jezik

Nema dvojbe da je engleski jezik važan, zanimljiv i katkad vrlo izražajan. Dobro ga je naučiti. Ali budući da je bio nametnut tijekom posljednjih desetljeća kao gotovo jedini svjetski jezik, uslijedili su ozbiljni problemi. Jezici poput francuskoga, koji je imao međunarodnu ulogu sve do sredine 20. stoljeća, nisu potaknuli takve posljedice. Iako su ih učenjaci i diplomati naučili i koristili, utjecaj tih jezika na svjetsku raznovrsnost nije mogao u prijašnjim vremenima izazvati iste učinke kao što danas stvara dominacija engleskoga.

Želim ponoviti da to što ću reći nije nikakva kritika engleskoga po sebi, ili učenja engleskoga kao jezika koji može biti koristan, ovisno o kontekstu, ali svakako moram naglasiti da engleski ne bi se smio dalje forsirati kao *jedini* svjetski jezik, ili kao međunarodni jezik u Europi.¹²

Engleski ima strukturalne i društvene karakteristike zbog kojih je vrlo problematičan kao *jedini* svjetski jezik, pogotovo u današnje vrijeme.

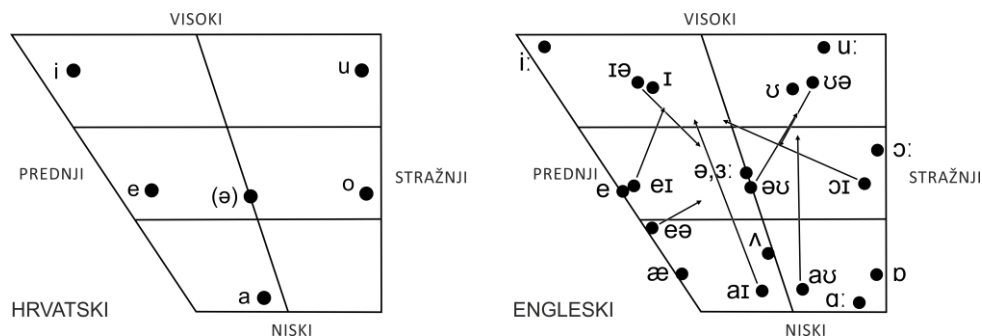
Što se tiče strukturalnih obilježja, Edward Sapir (1886–1939) svojedobno je opisao engleski jezik, ovako: "... iza površnog dojma o jednostavnosti krije se pravi osinjak bizarnih i proizvoljnih primjena... [pa zato stranac] može osjetiti da je savladavanje engleske uporabe, dugoročno, mnogo teže od primjene razmjerno velikog broja pravila za tvorbu riječi, pod uvjetom da su ta pravila nedvosmislena".¹³ Sapir je zato umjesto engleskoga zagovarao da umjetni jezici, pogotovo esperanto, preuzmu međunarodne uloge.

Jedan od prvih problema u strukturi engleskoga, što utječe na strance koji ga uče, odnosi se na golemu veličinu rječnika. Engleski ima najveći poznati leksik na svijetu, što neki komentatori shvaćaju kao izraz bogatstva. Ali radi se o preuzimanju i gomilanju mnoštva tuđica, i ne o tvorbenosti. Primjerice, bez obzira na taj golemi rječnik, engleski ne može stvoriti jednostavnu imenicu "glupan", i često ne može lako generirati pojmove koje ne postoje u rječniku. S druge strane, postoje vrlo složena shema bliskih pojmova, kakvih nema u drugim jezicima. Recimo, koji drugi jezik u Europi, osim engleskoga, ima dva pridjeva sa značenjem "malen", koji se razlikuju prema vrijednostima (*little* može značiti "zgodno maleno", dok je *small* ili neutralan izraz ili negativan, u smislu nevažnosti). Slojevitost engleskog rječnika je rezultat vrlo osobite povijesti; učinak je katkad obilje izraza, ali, kako sam istaknuo, i ograničene tvorbenosti. U svakom slučaju, što je veći i složeniji leksik stranoga jezika, to ga je teže naučiti.

¹² Njemački predsjednik Joachim Gauck (1940–) izjavio je prošle godine da svi u EU moraju znati engleski radi jačanja zajedništva (v. <http://www.vecernji.hr/svijet/njemacki-predsjednik-svi-u-eu-trebaju-govoriti-engleski-514729>). S takvom tezom apsolutno se ne slažem. Štoviše, povećalo bi vjerojatno i sukobe unutar Europe, zbog problematičnosti engleskoga kao posredničkog jezika, i zbog potkopanja učenja jezika susjednih naroda, što mnogo više utječe na povezivanje.

¹³ v. Sapir, "The Function of an International Auxiliary Language", u zborniku Sapirovih eseja: David G. Mandelbaum (ur.), *Language and Personality. Selected Essays*. Berkeley: University of California Press, 1986: 53, 55).

Fonetika je treća strukturalna osobitost engleskoga. Tzv. "veliki pomak u samoglasnicima" (*Great Vowel Shift*) znatno je udaljio i usložnio engleski izgovor u odnosu na mnoge općeeuropske riječi i neologizme.¹⁶ I također su drugi čimbenici utjecali na veliko usložnjavanje engleskog pravopisa. Zato u anglojezičnim zemljama, djeca kojima je engleski rodni jezik uče opće pisanje (*spelling*) tijekom svih osam razreda osnovne škole, dok u Hrvatskoj, u pravilu, domaća djeca vrlo brzo nauče pisati svoj jezik. Još gore, u SAD-u primjerice, zbog te pravopisne karakteristike, pojava dislekcije vrlo je raširena. Navodno 10–15% stanovništva SAD-a pati od dislekcije, u stanovitoj mjeri.¹⁷

Visoka i duboka slova

Ъ Ѥ Ѧ Ѣ ѣ Ꙑ ꙑ Ꙓ ꙓ Ꙕ ꙕ Ꙗ ꙗ Ꙙ ꙙ Ꚁ ꚁ Ꚃ ꚃ Ꚅ ꚅ Ꚇ ꚇ Ꚉ ꚉ Ꚋ ꚋ Ꚍ ꚍ Ꚏ ꚏ Ꚑ ꚑ Ꚓ ꚓ Ꚕ ꚕ Ꚗ ꚗ Ꚙ ꚙ Ꚛ ꛀ ꛁ ꛂ ꛃ ꛄ ꛅ ꛆ ꛇ ꛈ ꛉ ꛊ ꛋ ꛌ ꛍ ꛎ ꛏ ꛐ ꛑ ꛒ ꛓ ꛔ ꛕ ꛖ ꛗ ꛘ ꛙ ꛜ Ꝁ ꝁ Ꝃ ꝃ Ꝅ ꝅ Ꝇ ꝇ Ꝉ ꝉ Ꝋ ꝋ Ꝍ ꝍ Ꝏ ꝏ Ꝑ ꝑ Ꝓ ꝓ Ꝕ ꝕ Ꝗ ꝗ Ꝙ ꝙ Ꝟ Ꟁ ꟁ Ꟃ ꟃ Ꞔ Ʂ Ᶎ Ꟈ ꟈ Ꟊ ꟊ Ɤ Ꟍ ꟍ ꟎ ꟏ Ꟑ ꟑ ꟒ ꟓ ꟔ ꟕ Ꟗ ꟗ Ꟙ ꟙ ꟠ ꟡ ꟢ ꟣ ꟤ ꟥ ꟦ ꟧ ꟨ ꟩ ꟪ ꟫ ꟬ ꟭ ꟮ ꟯ ꟰ ꟱ ꟲ ꟳ ꟴ Ꟶ ꟶ ꟷ ꟸ ꟹ ꟺ ꟻ ꟼ ꟽ ꟾ ꟿ ꠀ ꠁ ꠂ ꠃ ꠄ ꠅ ꠆ ꠇ ꠈ ꠉ ꠊ ꠋ ꠌ ꠍ ꠎ ꠏ ꠐ ꠑ ꠒ ꠓ ꠔ ꠕ ꠖ ꠗ ꠘ ꠙ ꠚ ꠛ ꠜ ꠝ ꠞ ꠟ ꠠ ꠡ ꠢ ꠣ ꠤ ꠥ ꠦ ꠧ ꠨ ꠩ ꠪ ꠫ ꠬ ꠭ ꠮ ꠯ ꠰ ꠱ ꠲ ꠳ ꠴ ꠵ ꠶ ꠷ ꠸ ꠹ ꠺ ꠻ ꠼ ꠽ ꠾ ꠿ ꡀ ꡁ ꡂ ꡃ ꡄ ꡅ ꡆ ꡇ ꡈ ꡉ ꡊ ꡋ ꡌ ꡍ ꡎ ꡏ ꡐ ꡑ ꡒ ꡓ ꡔ ꡕ ꡖ ꡗ ꡘ ꡙ ꡚ ꡛ ꡜ ꡝ ꡞ ꡟ ꡠ ꡡ ꡢ ꡣ ꡤ ꡥ ꡦ ꡧ ꡨ ꡩ ꡪ ꡫ ꡬ ꡭ ꡮ ꡯ ꡰ ꡱ ꡲ ꡳ ꡴ ꡵ ꡶ ꡷ ꡸ ꡹ ꡺ ꡻ ꡼ ꡽ ꡾ ꡿ ꢀ ꢁ ꢂ ꢃ ꢄ ꢅ ꢆ ꢇ ꢈ ꢉ ꢊ ꢋ ꢌ ꢍ ꢎ ꢏ ꢐ ꢑ ꢒ ꢓ ꢔ ꢕ ꢖ ꢗ ꢘ ꢙ ꢚ ꢛ ꢜ ꢝ ꢞ ꢟ ꢠ ꢡ ꢢ ꢣ ꢤ ꢥ ꢦ ꢧ ꢨ ꢩ ꢪ ꢫ ꢬ ꢭ ꢮ ꢯ ꢰ ꢱ ꢲ ꢳ ꢴ ꢵ ꢶ ꢷ ꢸ ꢹ ꢺ ꢻ ꢼ ꢽ ꢾ ꢿ ꣀ ꣁ ꣂ ꣃ ꣄ ꣅ ꣆ ꣇ ꣈ ꣉ ꣊ ꣋ ꣌ ꣍ ꣎ ꣏ ꣐ ꣑ ꣒ ꣓ ꣔ ꣕ ꣖ ꣗ ꣘ ꣙ ꣚ ꣛ ꣜ ꣝ ꣞ ꣟ ꣠ ꣡ ꣢ ꣣ ꣤ ꣥ ꣦ ꣧ ꣨ ꣩ ꣪ ꣫ ꣬ ꣭ ꣮ ꣯ ꣰ ꣱ ꣲ ꣳ ꣴ ꣵ ꣶ ꣷ ꣸ ꣹ ꣺ ꣻ ꣼ ꣽ ꣾ ꣿ ꤀ ꤁ ꤂ ꤃ ꤄ ꤅ ꤆ ꤇ ꤈ ꤉ ꤊ ꤋ ꤌ ꤍ ꤎ ꤏ ꤐ ꤑ ꤒ ꤓ ꤔ ꤕ ꤖ ꤗ ꤘ ꤙ ꤚ ꤛ ꤜ ꤝ ꤞ ꤟ ꤠ ꤡ ꤢ ꤣ ꤤ ꤥ ꤦ ꤧ ꤨ ꤩ ꤪ ꤫ ꤬ ꤭ ꤮ ꤯ ꤰ ꤱ ꤲ ꤳ ꤴ ꤵ ꤶ ꤷ ꤸ ꤹ ꤺ ꤻ ꤼ ꤽ ꤾ ꤿ ꥀ ꥁ ꥂ ꥃ ꥄ ꥅ ꥆ ꥇ ꥈ ꥉ ꥊ ꥋ ꥌ ꥍ ꥎ ꥏ ꥐ ꥑ ꥒ ꥓ ꥔ ꥕ ꥖ ꥗ ꥘ ꥙ ꥚ ꥛ ꥜ ꥝ ꥞ ꥟ ꥠ ꥡ ꥢ ꥣ ꥤ ꥥ ꥦ ꥧ ꥨ ꥩ ꥪ ꥫ ꥬ ꥭ ꥮ ꥯ ꥰ ꥱ ꥲ ꥳ ꥴ ꥵ ꥶ ꥷ ꥸ ꥹ ꥺ ꥻ ꥼ ꥽ ꥾ ꥿ ꦀ ꦁ ꦂ ꦃ ꦄ ꦅ ꦆ ꦇ ꦈ ꦉ ꦊ ꦋ ꦌ ꦍ ꦎ ꦏ ꦐ ꦑ ꦒ ꦓ ꦔ ꦕ ꦖ ꦗ ꦘ ꦙ ꦚ ꦛ ꦜ ꦝ ꦞ ꦟ ꦠ ꦡ ꦢ ꦣ ꦤ ꦥ ꦦ ꦧ ꦨ ꦩ ꦪ ꦫ ꦬ ꦭ ꦮ ꦯ ꦰ ꦱ ꦲ ꦳ ꦴ ꦵ ꦶ ꦷ ꦸ ꦹ ꦺ ꦻ ꦼ ꦽ ꦾ ꦿ ꧀ ꧁ ꧂ ꧃ ꧄ ꧅ ꧆ ꧇ ꧈ ꧉ ꧊ ꧋ ꧌ ꧍ ꧎ ꧏ ꧐ ꧑ ꧒ ꧓ ꧔ ꧕ ꧖ ꧗ ꧘ ꧙ ꧚ ꧛ ꧜ ꧝ ꧞ ꧟ ꧠ ꧡ ꧢ ꧣ ꧤ ꧥ ꧦ ꧧ ꧨ ꧩ ꧪ ꧫ ꧬ ꧭ ꧮ ꧯ ꧰ ꧱ ꧲ ꧳ ꧴ ꧵ ꧶ ꧷ ꧸ ꧹ ꧺ ꧻ ꧼ ꧽ ꧾ ꧿ ꨀ ꨁ ꨂ ꨃ ꨄ ꨅ ꨆ ꨇ ꨈ ꨉ ꨊ ꨋ ꨌ ꨍ ꨎ ꨏ ꨐ ꨑ ꨒ ꨓ ꨔ ꨕ ꨖ ꨗ ꨘ ꨙ ꨚ ꨛ ꨜ ꨝ ꨞ ꨟ ꨠ ꨡ ꨢ ꨣ ꨤ ꨥ ꨦ ꨧ ꨨ ꨩ ꨪ ꨫ ꨬ ꨭ ꨮ ꨯ ꨰ ꨱ ꨲ ꨳ ꨴ ꨵ ꨶ ꨷ ꨸ ꨹ ꨺ ꨻ ꨼ ꨽ ꨾ ꨿ ꩀ ꩁ ꩂ ꩃ ꩄ ꩅ ꩆ ꩇ ꩈ ꩉ ꩊ ꩋ ꩌ ꩍ ꩎ ꩏ ꩐ ꩑ ꩒ ꩓ ꩔ ꩕ ꩖ ꩗ ꩘ ꩙ ꩚ ꩛ ꩜ ꩝ ꩞ ꩟ ꩠ ꩡ ꩢ ꩣ ꩤ ꩥ ꩦ ꩧ ꩨ ꩩ ꩪ ꩫ ꩬ ꩭ ꩮ ꩯ ꩰ ꩱ ꩲ ꩳ ꩴ ꩵ ꩶ ꩷ ꩸ ꩹ ꩺ ꩻ ꩼ ꩽ ꩾ ꩿ ꪀ ꪁ ꪂ ꪃ ꪄ ꪅ ꪆ ꪇ ꪈ ꪉ ꪊ ꪋ ꪌ ꪍ ꪎ ꪏ ꪐ ꪑ ꪒ ꪓ ꪔ ꪕ ꪖ ꪗ ꪘ ꪙ ꪚ ꪛ ꪜ ꪝ ꪞ ꪟ ꪠ ꪡ ꪢ ꪣ ꪤ ꪥ ꪦ ꪧ ꪨ ꪩ ꪪ ꪫ ꪬ ꪭ ꪮ ꪯ ꪰ ꪱ ꪲ ꪳ ꪴ ꪵ ꪶ ꪷ ꪸ ꪹ ꪺ ꪻ ꪼ ꪽ ꪾ ꪿ ꫀ ꫁ ꫂ ꫃ ꫄ ꫅ ꫆ ꫇ ꫈ ꫉ ꫊ ꫋ ꫌ ꫍ ꫎ ꫏ ꫐ ꫑ ꫒ ꫓ ꫔ ꫕ ꫖ ꫗ ꫘ ꫙ ꫚ ꫛ ꫜ ꫝ ꫞ ꫟ ꫠ ꫡ ꫢ ꫣ ꫤ ꫥ ꫦ ꫧ ꫨ ꫩ ꫪ ꫫ ꫬ ꫭ ꫮ ꫯ ꫰ ꫱ ꫲ ꫳ ꫴ ꫵ ꫶ ꫷ ꫸ ꫹ ꫺ ꫻ ꫼ ꫽ ꫾ ꫿ ꬀ ꬁ ꬂ ꬃ ꬄ ꬅ ꬆ ꬇ ꬈ ꬉ ꬊ ꬋ ꬌ ꬍ ꬎ ꬏ ꬐ ꬑ ꬒ ꬓ ꬔ ꬕ ꬖ ꬗ ꬘ ꬙ ꬚ ꬛ ꬜ ꬝ ꬞ ꬟ ꬠ ꬡ ꬢ ꬣ ꬤ ꬥ ꬦ ꬧ ꬨ ꬩ ꬪ ꬫ ꬬ ꬭ ꬮ ꬯ ꬰ ꬱ ꬲ ꬳ ꬴ ꬵ ꬶ ꬷ ꬸ ꬹ ꬺ ꬻ ꬼ ꬽ ꬾ ꬿ ꭀ ꭁ ꭂ ꭃ ꭄ ꭅ ꭆ ꭇ ꭈ ꭉ ꭊ ꭋ ꭌ ꭍ ꭎ ꭏ ꭐ ꭑ ꭒ ꭓ ꭔ ꭕ ꭖ ꭗ ꭘ ꭙ ꭚ ꭛ ꭜ ꭝ ꭞ ꭟ ꭠ ꭡ ꭢ ꭣ ꭤ ꭥ ꭦ ꭧ ꭨ ꭩ ꭪ ꭫ ꭬ ꭭ ꭮ ꭯ ꭰ ꭱ ꭲ ꭳ ꭴ ꭵ ꭶ ꭷ ꭸ ꭹ ꭺ ꭻ ꭼ ꭽ ꭾ ꭿ ꮀ ꮁ ꮂ ꮃ ꮄ ꮅ ꮆ ꮇ ꮈ ꮉ ꮊ ꮋ ꮌ ꮍ ꮎ ꮏ ꮐ ꮑ ꮒ ꮓ ꮔ ꮕ ꮖ ꮗ ꮘ ꮙ ꮚ ꮛ ꮜ ꮝ ꮞ ꮟ ꮠ ꮡ ꮢ ꮣ ꮤ ꮥ ꮦ ꮧ ꮨ ꮩ ꮪ ꮫ ꮬ ꮭ ꮮ ꮯ ꮰ ꮱ ꮲ ꮳ ꮴ ꮵ ꮶ ꮷ ꮸ ꮹ ꮺ ꮻ ꮼ ꮽ ꮾ ꮿ ꯀ ꯁ ꯂ ꯃ ꯄ ꯅ ꯆ ꯇ ꯈ ꯉ ꯊ ꯋ ꯌ ꯍ ꯎ ꯏ ꯐ ꯑ ꯒ ꯓ ꯔ ꯕ ꯖ ꯗ ꯘ ꯙ ꯚ ꯛ ꯜ ꯝ ꯞ ꯟ ꯠ ꯡ ꯢ ꯣ ꯤ ꯥ ꯦ ꯧ ꯨ ꯩ ꯪ ꯫ ꯬ ꯭ ꯮ ꯯ ꯰ ꯱ ꯲ ꯳ ꯴ ꯵ ꯶ ꯷ ꯸ ꯹ ꯺ ꯻ ꯼ ꯽ ꯾ ꯿ 가 각 갂 갃 간 갅 갆 갇 갈 갉 갊 갋 갌 갍 갎 갏 감 갑 값 갓 갔 강 갖 갗 갘 같 갚 갛 개 객 갞 갟 갠 갡 갢 갣 갤 갥 갦 갧 갨 갩 갪 갫 갬 갭 갮 갯 갰 갱 갲 갳 갴 갵 갶 갷 갸 갹 갺 갻 갼 갽 갾 갿 걀 걁 걂 걃 걄 걅 걆 걇 걈 걉 걊 걋 걌 걍 걎 걏 걐 걑 걒 걓 걔 걕 걖 걗 걘 걙 걚 걛 걜 걝 걞 걟 걠 걡 걢 걣 걤 걥 걦 걧 걨 걩 걪 걫 걬 걭 걮 걯 거 걱 걲 걳 건 걵 걶 걷 걸 걹 걺 걻 걼 걽 걾 걿 검 겁 겂 것 겄 겅 겆 겇 겈 겉 겊 겋 게 겍 겎 겏 겐 겑 겒 겓 겔 겕 겖 겗 겘 겙 겚 겛 겜 겝 겞 겟 겠 겡 겢 겣 겤 겥 겦 겧 겨 격 겪 겫 견 겭 겮 겯 결 겱 겲 겳 겴 겵 겶 겷 겸 겹 겺 겻

Kratka slova

l r m n i i: ε ei æ ai ə ʌ ɒ ɔʊ ʊ u: aʊ ɔɪ d: ɔ:

Ligature

ar ɔr-ɔər ɛər ɜr ər lər l.ə ju

Shawovo pismo (*Shavian alphabet*). Shaw je u svojoj oporuci ostavio oko 367.000 funti za izradu fonetskog pisma za engleski. Četiri izumitelja na kraju je 1960-ih oblikovalo pismo, međutim autorom se smatra Ronald Kingsley Read (1887–1975).

zici – pa bi uslijedio raspad. Izgovori engleskoga danas su jako
ili urođeni ili državni jezik, do te mjere da kada, recimo, Nigeri-

¹⁷ Podatak američkog Instituta za istraživanje disleksije (Dyslexia Research Institute, v. <http://www.dyslexia-add.org>).

jac govori na engleskom za vrijeme vijesti na američkom TV-u, njegove riječi prevest će se s pomoću suptitlova. Kada se engleski širio po svijetu za vrijeme Britanskog imperija, negdje se pretvarao u inačice nalik na jezik "tok pisin" na Papui-Novoj Gvineji.¹⁸ Zbog takvih primjera, američki književnik Jack London (1876–1916) napisao je 1909. članak "Previše engleskoga".¹⁹

Bilo je autora, poput H.G. [= Herberta Georgea] Wellsa (1866–1946), koji su smatrali (ili htjeli) da engleski u budućnosti postane svesvjetski jezik.²⁰ Aldous Huxley (1894–1963) isto je pisao o budućoj prevlasti engleskoga i nestanku svih drugih jezika, iako za njega takav uspon engleskoga *nije* bio pozitivan (Huxley je, usput rečeno, bio i nastavnik francuskoga). U "vrlom novom svijetu" koji je opisao, engleski se također srozao. Ljudi nisu više poznavala djela Shakespearea! Nestala je književnost – kao i druge kreativne ideje. George Orwell (= Eric Arthur Blair, 1903–1950) je pak u svom romanu o budućnosti, 1984, zamislio da će se engleski pretvoriti u izmanipulirani "novogovor". Orwell je motiv za taj svoj roman preuzeo (što je izričito priznao) iz djela *Mi* ruskoga književnika Jevgenija Zamjatina (1884–1937).²¹ I premda Zamjatin nije ništa označio u svom radu o prevlasti engleskoga, u "Jedinoj državi" budućnosti, o kojoj je pisao, vlada "jaram razuma" – nameće se "matematički nepogrešiva sreća".²² Uništava se mašta i književnost, osjećaji i ideje moraju slijediti isključivo jedan pravac.²³

U Europi danas engleski koji se širi nije još ipak na razini "tok pisina", ali postoji tendencija da se svede na birokratsku i reduciranu komunikaciju²⁴, i to barem neki urođeni govornici engleskoga, koji vole njegovu prošlu pismenost, doživljavaju već kao faktičku propast njihovoga jezika.

Društveni problemi, zbog forsiranja isključivo engleskoga, mogu se opisati na dvije razine.

Prvo, strukturalna složenost (leksik, frazeologija, fonetika), koju sam ukratko opisao, dovodi do toga da se engleski vrlo dugo uči kao strani jezik. Prema jednoj procjeni, da bi se potpuno naučio (i ne sveo na reducirani oblik), za Francuze, primjerice, treba negdje oko 10.000 sati ili 14 godina.²⁵ Koliko je to točno ostaje upitno. Međutim, doista nije lako naučiti engleski, i ako obrazovni sustav daje mu iznimnu prednost, onda će stradati znanje drugih stranih jezika, i čak znanje domaćih jezika (recimo, ako se malu djecu prisiljava da uče engleski već u predškoli). Jedan tako težak jezik, kad je postavljen u poziciju nadvlasti, laktima izgurava druge (sasvim suprotno ideji o *lingua franci*). I to se doista dogodilo tijekom posljednjih desetljeća u Hrvatskoj. No jesmo li postigli neku korist, zbog toga, u Hrvatskoj?

Ja predajem na Filozofskom fakultetu pet kolegija antropologije. Gotovo svi moji studenti znaju engleski, ali je znanje drugih jezika znatno reducirano. Proveo sam ankete među njima da bih doznao koje jezike poznaju (radi izbora literature), i koja ih područja zanimaju (što je isto važno). Zanimanje za Sjevernu Ameriku, angloameričku, je minimalno. Najveći je interes za Afriku, Južnu i Srednju Ame-

¹⁸ Naziv "tok pisin" zanimljiv je i indikativan, jer potječe od engl. izraza *talk business*, "govor poslovnih".

¹⁹ "Too much English", *Woman's Home Companion*, travanj 1909.

²⁰ Doduše, u svom filmu iz 2002. godine prema Wellsovom romanu *Vremenski stroj*, autorov unuk Simon Wells predvidio je da će engleski ipak izumrijeti.

²¹ Usput rečeno, Orwell je pročitao Zamjatinov roman na prvom objavljenom prijevodu iz 1923. godine, i to na francuskom (pod naslovom *Nous Autres*), a u srednjoj školi Orwellov (tj. Blairov) nastavnik francuskoga bio je upravo Aldous Huxley!

²² *Mi*, Zagreb: Breza, 2003. str. 5

²³ Neka čitatelji pomisle tu o programima, označenim na engleskom jeziku kraticom STEM, *Science, Technology, Engineering and Mathematics* ("znanost, tehnologija, inženjerstvo i matematika"), s time da se u angloameričkim sredinama naziv *science* ("znanost") koristi prije svega za prirodno-fizičke znanosti, ne za društvene ili humanističke. Potonje, nažalost, doživljavaju sve veću redukciju u posljednje vrijeme, iako su u prošlosti, uz medicinu i pravosuđe, baš te znanosti pokrenule važna europska sveučilišta, i imaju do danas ključnu ulogu u primjeni, ili u prijenosu svih inovacija koje te STEM kategorije ostvaruju. Prvi kineski car iz dinastije Qin, Shǐ Huángdì (r. 260 pr. Kr., vl. 246–221. pr. Kr.) naredio je 212. pr. Kr. da se spale sve knjige u Kini, osim djela o medicini i ljekarstvu, poljoprivredi i gatanju, koja su se tada smatrala praktičnim, dok su povijest i druge humanističke znanosti bile problematične, jer, kako je bilo rečeno "tko poznaje prošlost, kritizirat će sadašnjost". U biti car je dopustio samo STEM znanosti. Zamjatinova priča o budućnosti, o "matematički nepogrešivoj sreći", je vrlo slična. I engleski koji se reducira dok se širi, kako se jedino i može zbog svoje osobite složene jezične strukture, gura nas u isti smjer. Što se više nameće engleski ljudima kojima taj jezik nije rodni, to više i rodni govornici gube Shakespearea, i sve ide prema "tok pisinu".

²⁴ I u poslovanju, usp. bilj. 18.

²⁵ Claude Piron, "The Hidden Perverse Effects in the Current System of International Communication", govor na međunarodnom forumu mladeži *Interweek*, Akademgorodok/Novosibirsk, 15 V. 1994.

riku i za dijelove Azije. No u velikom dijelu Afrike francuski je dominantan strani jezik; bez znanja španjolskoga (ili portugalskog) nije lako proučavati kulture Južne i Srednje Amerike, dok je literatura na ruskom vrlo važna za Srednju Aziju. Studenti antropologije koji znaju samo engleski imaju probleme. I često greše u pripisivanju stranih riječi. Moram im naglasiti da /j/ ne znači uvijek /dž/ ili /đ/ kao u engleskom (pitam ih, kako se izgovara francusko ime *Jean* ili španjolsko *Juan*), da /ch/ ne znači u svim jezicima /č/ (neka izgovore ime škotskog jezera *Loch Ness* ili francusku riječ za mačku, *le chat*), i uostalom, ako /sh/ uvijek znači /š/, kako bi se izgovarala hrv. riječ "ushit". Utjecaj engleskoga bio je često velik problem u prijenosu toponima i drugih naziva u studentskim radovima na hrvatskom jeziku.

Vrlo velik problem je i u citiranosti, u utjecaju naših radova. Prije nekoliko godina preveo sam jedan tekst (na engleski), u kojem je autorica naglasila da su radovi hrvatskih sociologa od 1990. sve do 2009. brojniji u databazi *Social Science Citation Index* od radova svih drugih europskih autora, osim onih iz Velike Britanije i Irske.²⁶ Ali nije bilo rečeno, na kojem su jeziku bili napisani ti radovi! Kada pogledam citiranost vlastitih radova (recimo prema popisu "Google Scholar"), najviše su citirani radovi na hrvatskom, i od onih na stranim jezicima, u mom primjeru, najviše prednjače jedan na francuskom i jedan na ruskom, dok su svi radovi koje sam napisao i objavio na engleskom nisko citirani, bez obzira na ugled časopisa. Stoga je vjerojatno forsiranje engleskog dovelo općenito i do pada plasmana radova hrvatskih znanstvenika. Prema jednom pregledu, od 2005. do 2010. – dakle u vremenu kada se u nas sve više i više tražilo radove *samo* na engleskom, ukupna citiranost hrvatskih znanstvenih radova pala je za čak 75%!²⁷ I čuo sam da se isto dogodilo u Italiji, i možda čak u Rusiji (premda nemam podatke o tome).

Potonje zvuči zapanjujuće, ako bi bilo točno, ali je logično. Sve dok smo koristili različite izvore iz raznih sredina i stvarali vlastite sinteze, bili smo (katkad) vrlo originalni. No kada smo počeli uglavnom čitati samo radove na engleskom i preuzimati sheme i pojmove gotovo isključivo iz angloameričkih sredina, mogli smo, možda, biti zanimljivi za domaće čitatelje, na hrvatskom jeziku, kao prijenosnici tih shema i pojmova, ali u "svjetskom okviru" prvenstveno bi se citirali samo angloamerički autori koje smo koristili, i ne naše inovacije.

To je hipoteza, ali mislim da je poprilično jasna.

Neki ljudi misle da engleski danas ima sličnu ulogu kao što je latinski imao u srednjem vijeku. Sasvim netočno! U srednjem vijeku latinski je već faktički bio neutralni jezik, i premda je imao ulogu u katoličkoj religijskoj sferi, nije više bio urođeni (domaći, narodni) jezik ili izraz za neku populaciju iz kakve osobite kulture, dok engleski u naše vrijeme ima takvo značenje za negdje oko 350 milijuna ljudi! I kada ga učimo, proučavamo tek jednu svjetsku perspektivu, koja nije opći model za sve nas. To je ozbiljni problem, ne zato što ne trebamo upoznati i tu perspektivu (svakako moramo), nego zato što ona ipak nije i ne može biti univerzalna. Angloamerički svijet razvio se u vrlo osobitim povijesnim okolnostima, i ne može biti opći uzor za sav svijet.²⁸

Sada pak prelazim na tematiku, koja je isto dugo vremena pokretala forsiranje engleskoga, premda je dovela i do drugih i po svoj prilici širih pomaka: razvitak računalstva i Interneta.

²⁶ Inga Tomić-Koludrović, "Pogled u budućnost: sociologija kao multiparadigmatska, refleksivna i javna znanost" (Predsjednički govor na kongresu Hrvatskoga sociološkog društva 2009.), *Revija za sociologiju*, 40 [39] (2009, 3–4, str. 150, 151.

²⁷ V. Nikola Tadić i Aldo Franičević, "Kolaps 'zemlje znanja': u Hrvatskoj vlada obrazovni i znanstveni kaos", <http://www.srednja.hr/Novosti/Hrvatska/Zemlja-znanja-U-Hrvatskoj-vlada-obrazovni-i-znanstveni-kaos>

²⁸ Američki predsjednik Theodor Roosevelt (1858–1919, vl. 1901–1909) uveo je strategiju da se američka sigurnost mora braniti tako da se američke vrijednosti prenose u inozemstvu (v. Brendan Simms, *Europe. The Struggle for Supremacy 1453 to the Present*. Harmondsworth: Allen Lane/Penguin, 2013). U biti, to je oblik borbe za nadvlast. Nije problem ako neki pojedinci iz drugih zemalja imaju, osobno, pozitivne odnose prema SAD-u, ali jest problem ako se američke specifične povijesno-kulturne vrijednosti nametnu na sav ostali svijet kao pravila. Zna se kako je Max Weber (1864–1920) definirao protestantsku etiku i kapitalizam. Ta je veza bila temeljita u SAD-u, ali može ili mora Hrvatska, Italija, Rusija ili druge zemlje usvojiti tu etiku, kako ju je Weber definirao. Vrijednosni sustavi su različiti u svijetu, i ako se i dalje vjeruje da je samo SAD primjer za razvitak, u mnogim zemljama neće biti ekonomski pomak (osim možda u Rusiji, ponajprije zbog bogatih prirodnih izvora, ali zato nije isključeno da će možda SAD, ako slijedi spomenut Rooseveltov model, idejno poticati sukob s Rusijom).

Računala i Internet

Rekao sam da se Internet počeo stvarati 1960-ih u sklopu tadašnjih američkih vojnih inovacija. Kada je napokon izišao iz vojnih okvira, imao je golem utjecaj na povezivanje svijeta. Bio je to jedan od najvećih doprinosa iz SAD-a, dok je sve bolja dorada domaćih računala i softvera, u SAD-u i u drugim zemljama osigurala uspjeh tog procesa.

Doduše, nije to, barem u početku, napredovalo brzo. Računala su bila ograničena i spora do kraja 1980-ih ili početka 1990-ih, premda su već mogla zamjenjivati pisane strojeve i ubrzati pripreme publikacija. Osim toga, u Hrvatskoj i u mnogim drugim zemljama, Internet je bio ograničen sve do prijelaza iz 20. u 21. stoljeća. I dugo vremena korištenje i računala i Interneta zahtijevalo je stanovito znanje engleskog jezika. Ta činjenica, zacijelo, uz možda neke ideološke pomake nakon kraja hladnoga rata, imala je najveći utjecaj na širenje engleskoga tijekom posljednjih dva desetljeća. I dugo se vjerovalo, zapravo sve do danas, da je znanje engleskoga ključno da bi netko mogao iskoristiti "kompjuterske" i internetske mogućnosti.

Na mom fakultetu u Zagrebu sva računala u predavaonicama, kada se pokrenu, imaju sustav na engleskom jeziku. Ali moja vlastita računala rade na hrvatskom, jer sam osobno sudjelovao u prijevodima *Microsoft*-ovih programa na hrvatski, i to mi je bilo ključno da naučim kako treba raditi na stroju. Bez obzira na to što znam engleski, nisam bio "kompjuterša", i jezične formule koje su se koristile nisu mi bile uvijek jasne. Mogao sam čitati Shakespearea, i razumijeti njegova djela na izvornom jeziku, ali ne baš i računalne poruke na engleskom. S druge strane, neki moji prijatelji i kolege, koji nikada ne bi mogli shvatiti što je Shakespeare napisao na svom jeziku, čitali su računalne riječi kao "tok pisin" i radili upravo prema tim naznakama.²⁹

Računalna priča, kako sam naznačio, bila je ključna za današnji plasman engleskoga. Ali kada su počeli prijevodi programa i internetskih stranica, nešto se bitno promijenilo. Dugo vremena se i dalje smatralo da je engleski ostao dominantan na Internetu, i to je utjecalo na vladine obrazovne politike. Misliło se da je čak 90% internetskih izvora isključivo na engleskom. Ali to nije bilo točno!³⁰ Sve više i više, kako se Internet širio po svijetu – i uz prijevode programa, udio engleskoga je opadao, znatno. Prema jednoj procjeni, od 2001. do 2011. korištenje engleskoga na Internetu poraslo je 281%, što nije marginalno, ali je korištenje španjolskoga poraslo 743%, kineskog 1.277%, ruskog 1.826% i arapskog 2.501%.³¹ Udio korisnika Interneta samo na engleskom pao je na 27%, i smatra se da će uskoro kineski biti najčešće korišten jezik (s velikim pomacima i za druge jezike).

Iz tih i inih razloga Google je pokrenuo prije nekoliko godina prevoditeljske programe, i među drugim jezicima svijeta uključio i hrvatski. Google ima stav da treba zaštititi ugrožene jezike na svijetu, što je u skladu s filozofijom da će se znanje čovječanstva narušiti usporedo s umiranjem jezika.³² Ali ima tu još jedan motiv, koji djeluje tržišno.

Što više se korištenje Interneta širi (i to se događa), treba pretpostaviti da će njegova jezična struktura sve više odražavati postojeću jezičnu strukturu svijeta, kao što i razgovori preko telefona ili mobitela, iako ih je teško statistički analizirati, zacijelo odražavaju tu strukturu. I to utječe isto na pisanje. "Liberalni kapitalizam", koji možemo kritizirati ovako ili onako, to dobro shvaća. Često kada tražim podatke preko Interneta, budući da su mi jezične postavke računala (također preko Googlea) na hrvatskom, stižu mi na ekran reklame iz stranih tvrtki, na razmjerno dobrom hrvatskom.

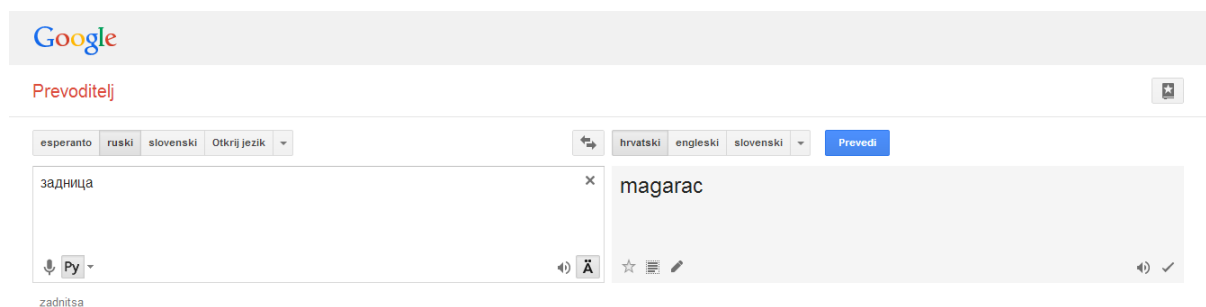
²⁹ To je donekle slično jednom komentaru o kontrolorima zračnih letova: oni mogu slati pilotima fiksne poruke na engleskom, ali teško mogu naručiti pivo u Londonu. Međutim, to nije sasvim točno. I kontrolori katkad imaju probleme. Jedno od najgorih incidenata u povijesti zračnih letova dogodio se 1996. godine, kad je zrakoplov iz Kazahstana letio nad Indijom i sudario se sa zrakoplovom iz Saudijske Arabije, prema jednoj (zacijelo točnoj) tezi, zato što kazaški ili arapski pilot nije razumio riječi na engleskom indijskoga kontrolora (ili obratno). Poginulo je 351 osoba.

³⁰ V. Daniel Pimienta, Daniel Prado i Álvaro Blanco, *Douze années de mesure de la diversité linguistique sur l'Internet: balance et perspectives / Twelve years of measuring linguistic diversity in the Internet: balance and perspectives*. Pariz: UNESCO, 2009.

³¹ V. Alexandru Rotaru, "The Foreign Language Internet is good for Business", <http://www.scottmclay.co.uk/foreign-language-internet-good-business/>

³² To je isto naglasio K. David Harrison u podnaslovu svoje knjige: *When Languages Die. The Extinction of the World's Languages and the Erosion of Human Knowledge* (Oxford University Press, 2008).

Poslovanje, "biznis radi bisnisa", potaknuo je razvitak prijevoda preko računala, ali ti prijevodi već obuhvaćaju ne samo reklamne poruke, nego i internetske stranice općenito. Možete jednim klikom na miš[a] dobiti stanoviti prijevod s kineskog ili arapskog na hrvatski. Ali i dalje postoji temeljni problem. Nerijetko, ti prijevodi, koji se ostvaruju posredstvom engleskoga, zbog osobitosti engleske frazeologije i rječnika, dovode katkad do vrlo čudnih i nekada smiješnih rezultata. Nije pristojno reći, ali ako napišete slovensku, rusku ili neku drugu slavensku prostotu za "zadnjica" dobit ćete hrvatski prijevod "magarac".

Tipičan primjer utjecaja engleskoga na prijevode s ruskoga na hrvatski. Ruski i hrvatski imaju mnoge sličnosti, i oko 70–80% zajedničkih leksičkih jedinica (ili korijena) i izraza – ali kada engleski jezik postane posrednik u prijevodima, onda se prijenos informacija narušava. I to nije samo slučaj između slavenskih jezika, premda je to najsmiješnije katkad. Recimo, ako želite koristiti Googleov model da hrvatsku riječ "bunar" prevedite na talijanski, dobit ćete rezultat *bene* ("dobro").

Ipak, internetsko i računalno prevoditeljstvo otvara velike mogućnosti za nadvladavanje današnjih problema u povezivanju svijeta. Engleski, razumije se, i dalje bi mogao biti korisan za neke osobe ili profesije, ali ne za sve – i ljudi bi mogli birati koje strane jezike, iz različitih razloga, žele ili trebaju naučiti. Osim toga, mogli bi pisati radove na vlastitim jezicima – i potencijalno čitateljstvo tih djela bilo bi vrlo veliko.

Prelazim sada na dvije nove alternative.

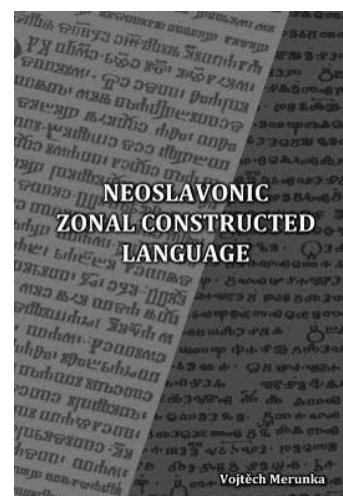
Novoslavenski jezik

Umjetni jezik koji je prije nekoliko godina izradio češki informatičar i profesor na praškom Poljoprivrednom sveučilištu, Vojtěch Merunka, zove se novoslavenski. Riječ je o "zonalnom konstruiranom jeziku", koji se temelji rječnički i gramatički na opće karakteristike slavenskih jezika, i ima također dvije inačice: jednu koja ima opći padežni sustav, lako razumljiv u zapadnim, istočnim i jugozapadnim slavenskim jezicima, i drugu inačicu, koja polazi gramatički od jugoistočnih slavenskih jezika (bugarskoga i makedonskog), iako ima istu rječničku osnovu kao i prva. Taj zajednički rječnik, olakšava razumijevanje između tih dviju verzija.

Novoslavenski ima nekoliko vrlo korisnih osobina.

Prvo – osobe koje govore slavenske jezike, mogu ga gotovo odmah razumijeti. Isprobao sam to na svojim studentima. Pustio sam im snimku teksta koji je Merunka čitao, i gotovo su svi odmah razumijeli 90% do 100% svega što je rekao. Isto tako su mogli vrlo lako razumijeti, bez učenja, tekstove pisane na tom jeziku. Dakle, pasivno razumijevanje prva je bitna stvar.

Drugo – da bi se sve doista shvatilo, prema Merunki, govornici slavenskih jezika trebali bi potrošiti oko mjesec dana učenja, jer ipak postoje neke riječi koje nisu zastupljene u svim slavenskim jezicima. Primjerice, prijedlog "osim" postoji samo u hrvatskom, dok se u novoslavenskom koristi oblik *kromě*. Ali sve u svemu, ukupno broj različitih riječi (u odnosu na hrvatski) iznosi svega par stotina, dok je padežni sustav jako sličan onomu koji je postojao u hrvatskom književnom jeziku više-manje do 1918. godine. I brzo učenje omogućuje da se ovaj umjetni jezik koristi za kontakte s govornicima drugih slaven-

Pregledna knjiga Vojtěcha Merunka o novoslavenskom.

skih jezika (koji ga mogu pasivno razumijeti), što je korisno za putovanja, i za poslovne kontakte. S tim u vezi, mogli bismo pomisliti na potrebu da se obavi neki posao u Rusiji. Znanje engleskoga u Rusiji je poprilično minimalno (oko 4%, i znatno manje izvan Moskve ili Sankt Peterburga). Jasno, ruski se može naučiti – i za osobu kojemu je hrvatski rodni jezik to treba ili godinu dana intenzivnog učenja, ili dvije-tri godine, što je svakako znatno kraće od vremena potrebnog za učenje engleskog, ali proces ipak traje. Osnovno učenje novoslavenskoga mnogo brže osigurava mogućnost komunikacije. Rusi ga shvaćaju pasivno u velikoj mjeri. I uostalom, možemo pomisliti na korisnost ovoga umjetnog jezika u Hrvatskoj, kada se treba obraćati turistima iz drugih slavenskih jezika, koji ne poznaju engleski ili druge svjetske jezike. I čak da ih poznaju, preko ovog jezika veze se jačaju.

Treće – i mislim da je ovo najvažnije! – novoslavenski kao posrednički modus (*parser*) u računalnim prijevodima osiguravao bi gotovo 100% točnosti u prijevodima između različitih slavenskih jezika. Korisnici ga ne bi trebali niti slušati, niti učiti, nego bi djelovao u pozadini. I to bi dovelo do toga da bi negdje između 400 i 450 milijuna ljudi mogli pročitati, jednim klikom na miš[a], radove napisane na hrvatskom, ili obratno, radovi na svim drugim slavenskim jezicima mogli bi se gotovo odmah pretvoriti u hrvatske tekstove. Jasno, to se ne bi odnosilo na sva pjesnička i književna djela, ali znanstveni radovi, novinski članci, čak i zakonska i ekonomska pravila, bili bi obuhvaćeni.

Četvrto – spomenuta "podzemna" uloga novoslavenskoga kao posrednički (računalni) modus, mogla bi se postupno proširiti i izvan slavenskog jezičnog područja. Naime, postoje i romanski zonalni konstruirani jezik, pa ukoliko bi se postigao spoj s tom konstrukcijom, svaki rad na bilo kojem slavenskom ili romanskom jeziku imao bi potencijalno oko milijardu čitatelja. I povezivanje zonalnih jezika može ići dalje. Sve bi to imalo dvije ključne posljedice: prvo, vlastiti jezici mogli bi se razvijati sve jače i odmah bi dobili faktički međunarodni status – i drugo, osobno učenje stranih jezika bilo bi slobodno, kreativno, ovisno o volji, o mogućnostima i osobnim potrebama pojedinaca. Pretpostavljam, također, da bi to pozitivno utjecalo također na prihvaćanje esperanta.

Peto – novoslavenski može biti i pomagalo da ljudi koji ne znaju slavenske jezike, najlakše nauče oblik jezika koji je pojednostavljen i svuda razumljiv po slavensko-govornom svijetu. I za one kojima su padeži teški, bugarsko-makedonska inačica bila bi vjerojatno najlakša. I štoviše, jednom kada savladaju jednu ili drugu verziju, prema svojim željama ili interesima mogli bi također znatno lakše naučiti i neki živi (dakle neumjetni) slavenski jezik.

Ukratko rečeno, novoslavenski osigurava podršku za razvitak svih postojećih slavenskih jezika, i također omogućava izgradnju veza s drugim jezicima. Međutim, kako sam rekao prof. dr. Merunki, i isto naglasio u recenziji koji sam napisao za njegov novoslavenski udžbenik³³, taj zonalni konstruirani jezik mora se plasirati bez ikakvih političko-panslavističkih ideja. Panslavizam, premda su ga nekada zagovarali neki ljudi s dobrim nakanama, doveo je također do sukoba u prošlosti, uostalom kao i pangermanizam i druge takve ideologije. Cilj je, da ponovim, nadvladavanje monotonije, održavanje kulturno-jezičnog bogatstva, kao i olakšavanje veza između govornika različitih jezika, izravno i pozitivno.

Europski trolist

Na kraju, htio bih spomenuti još jednu ideju, o kojoj sve češće razmišljam, i koja bi se odnosila na povezivanje Europe, doista "izravno i pozitivno", u korist svih njezinih zajednica, i bez jezične i pogotovo idejne jednostranosti u negativnom smislu.

Koliko jezika može jedna osoba naučiti?

Razumije se, ljudi imaju različite sposobnosti, ali mislim da vjerojatno nije problem naučiti barem dva strana jezika, ili tri, pogotovo ako je jedan vrlo sličan vlastitom.

1. Govornici IE jezika (732.235.370 / 94,74%)

Slavenski	249.666.000	32,30 %
Romanski	242.383.000	31,36 %
Germanski	212.116.070	27,44 %
Grčki	11.000.000	1,42 %
Albanski	7.400.000	0,92 %
Baltski	5.100.000	0,66 %
Indoarijski	3.000.000	0,39 %
Keltski	990.300	0,13 %
Iranski	580.000	0,08 %

2. Govornici drugih jezika (40.673.569 / 5,26 %)

Ugrofinski	21.128.920	2,73 %
Turski	18.128.920	2,44 %
Baskijski	720.000	0,09 %

Ukupni zbroj govornika (772.908.939 / 100 %)

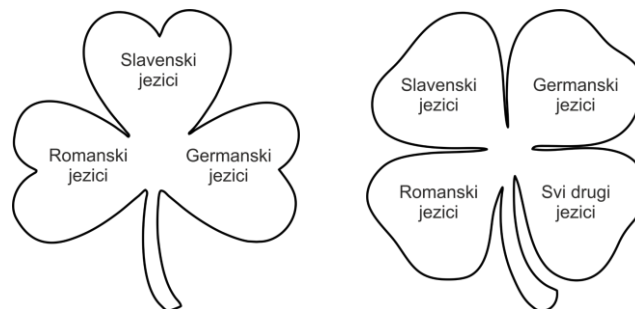
Pregled jezične strukture Europe

³³ Vojtěch Merunka. *Neoslavonic zonal constructed language*. České Budějovice: Nová forma, 2014.

U Europi tri velike indoeuropske zajednice prevladavaju. Ako uzmemo u obzira sav europski prostor, od Atlantika do Urala i Kavkaza, oko 32% stanovništva govori slavenske jezike, 31% romanske i 27% germanske. U sklopu EU ti su podaci nešto drukčiji, jer BiH, Srbija, Makedonija i istočnoslavenske zemlje (pogotovo europski dio Rusije) nisu uključene u tu zajednicu, pa je zato udio govornika slavenskih jezika oko 16%. Pa ipak, te tri jezične skupine – slavenska, romanska i germanska – predstavljaju to što volim nazivati "europskim trolistom".

Ako bi se poticalo učenje po jednog jezika iz svakoga "lista", to bi nedvojbeno imalo odlične posljedice za Europu u cjelini. I uostalom, pojednostavljeni zonalni konstruirani jezici mogu se uzeti u obzir kao primjeri iz svakoga "lista" (recimo, ako je neka Francuskinja podrijetlom, izravno ili djelomično iz Poljske, neka nauči Poljski, ali obični Francuz, koji možda ima probleme s padežima, može naučiti jugoistočni novoslavenski). Razina do koje bi trebalo svladati pojedine takve strane jezike može ostati fleksibilna, ali čak i pasivno, ili djelomično znanje, bilo bi vrlo korisno.

Dakako, postoje i europski jezici koji ne ulaze u tako zamišljen "trolist". Iz indoeuropske skupine: novogrčki (s oko 1,4% govornika u Europi), koji je imao vrlo važnu preteču u antici, zatim albanski (oko 0,9%) i preostali keltskih jezici (oko 0,13%). I tu se nalaze i jezici iz ugrofinske skupine (oko 2,73%) i iz turske/turkijske (oko 2,4%). Treba spomenuti još i baskijski, koji danas ima mali broj govornika (720.000, ili tek 0,09% u odnosu na ukupnu populaciju govornika europskih jezika), premda predstavlja najstariji jezik u Europi, i to mu daje osobit status.

Uzevši u obzir te jezike izvan glavnoga "trolista", moglo bi se razmišljati o iznimcima koji mogu imati drukčija pravila, ili još bolje o "četverolistu", kojim se dobivaju dodatni "bodovi". Uostalom, kao što znamo, "četverolist", predstavlja u nekim kulturama znak sreće. Napokon, i esperanto bi mogao dobiti status u "četverolistu".

Hvala vam na pažnji!